

ÜSTANLATILARA MEYDAN OKUMAK: İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN NORMALLEŞMESİNİN BÖLGESEL JEOPOLİTİĞE ETKİLERİ

GÖKHAN ERELİ

Koordinatör **ORSAM**

“

Aslına bakıldığında Suudi Arabistan ve İran arasında meydana gelen normalleşme görüşmelerinin ve her iki ülkenin de siyasi ilişkilerini normalleştirme beyanlarının Ortadoğu'nun en kritik gelişmelerinden birisi olarak değerlendirilmesi, iki ülkenin ilişkilerinin bir üst-anlatı (meta-narrative) olarak değerlendirilmesi ile ilişkilidir.

”

2 020-2021 döneminden bu yana Ortadoğu bölge siyasetindeki en kritik eğilimlerden bir tanesi bölge ülkeleri arasında devam eden siyasi normalleşme süreçleridir. Bu süreçler ülkelerin siyasi ilişkilerini ikili görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla yeniden tesis etme, sorunlu meseleler üzerinde görüşme iradesini karşılıklı olarak ifade etme ve ilişkileri geliştirmeye yönelik yol haritası oluşturma kararlılığını somut adımlarla göstermeyi içermektedir. 2021 yılının ilk günlerinden itibaren yaşanan bu siyasi normalleşme süreçleri, Körfez ülkelerini

temele alan bir sürece evrilmiştir. İlk elde Körfez ülkeleri İsrail ile siyasi normalleşme faaliyetlerine başlamış ve bölge geneline yayılan süreç sonucunda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Sudan ve Fas, 1979 yılındaki Mısır ve 1994 yılındaki Ürdün'ün ardından İsrail ile normalleşmeyi kabul eden ülkeler olmuşlardır. Ardından Körfez krizinin patlak vermesine neden olan Katar ambargosu Ocak 2021 tarihinde çözülmüş ve Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in yanında, Mısır gibi ülkeler de Katar ile ilişkilerini normalleştirmiştir. Ardından benzer siyasi normalleşme süreçleri Körfez ülkeleri ile Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde de gözlemlenmişti. Nitekim bu çerçevedeki en önemli halkalardan birisini temsil edebilecek bir gelişme de Suudi Arabistan ve İran arasında meydana gelen son dönemdeki siyasi normalleşme süreçleridir.

SUUDİ ARABİSTAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE REKABET ANLATISI

Aslına bakıldığında Suudi Arabistan ve İran arasında meydana gelen normalleşme görüşmelerinin ve her iki ülkenin de siyasi ilişkilerini normalleştirme beyanlarının Ortadoğu'nun en kritik gelişmelerinden birisi olarak değerlendirildi-

rilmesi, iki ülkenin ilişkilerinin bir üst-anlatı (*meta-narrative*) olarak değerlendirilmesi ile ilişkilidir. Ana akım uluslararası ilişkiler çevrelerinin teorik araçları ile beslenmiş analizlerde ve 1979 sonrası geleneksel Ortadoğu ile ilgili analizlerde, Suudi Arabistan ve İran'ın

1979 yılından bu yana bir rekabet içerisinde olduğu ifade edilegelmiştir. Uluslararası ilişkilerde devletlerarası rekabet sıra dışı bir durum değilken Suudi Arabistan-İran ilişkilerini bu derece önemli kılan hususlara bakmak faydalıdır. Bu çerçevede iki devletin 1979

sonrası önemli bir rekabet içerisine girdiği anlatısının gerek Ortadoğu'daki gerekse de Ortadoğu'ya yönelik siyaset belirleyen kimlerin ısrarlı tutumları gereğince tarihdışı (*ahistorical*) bir pozisyona sokulduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Tarihdışı ifadesi temel ola-

rak ilişki biçimlerinin tekdüzelikliğini ve sürekliliğini ifade etmekte, beklenmedik durumların etkilerini (*contingency*) göz ardı etmektedir. İki devletin ilişkilerinin tarihdışı bir pozisyona sokulması, ilişkilerin devletlerin ilişki kurdukları bütün dönemler boyunca aynı olduğunu, değişmez olduğunu ve yapısal gereklilikler çerçevesinde belirlendiği ön kabulüne dayanmaktadır. Ön kabulün diğer içeriklerinin şartlarına bakıldığında her iki devletin de Müslüman dünyanın lideri ol-

mak istediği ve her iki devletin de jeopolitik olarak birbirini tehdit unsuru olarak değerlendirdiği şartları da ortaya çıkmaktadır. Fakat 1979 yılından önceki dönemlerde olduğu gibi 1979 sonrası Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi gibi liderler ve Suudi mevkidaşları Kral Fahd bin Abdülaziz dönemlerinde ilişkilerin gergin olmadığı dönemlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bu gibi münferit (*disjunctive*) örnekler, Suudi-İran tarihdışı üs-

tanlatısının bölge uluslararası ilişkilerini tam olarak yansıtmadığını gösterebilecektir.

İki devletin ilişkilerinin değişmez bir şekilde gergin olduğu üstanlatısı aynı zamanda ilişkilerin siyasi boyutunun da görmezden gelinmesini kolaylaştırır. Bu çerçevede, her iki devletin ve devletlerin içerisindeki kişilerin, kurumların yanında bölge siyasetindeki ve uluslararası siyasetteki aktörlerin Suudi Arabistan-İran ilişkilerine yönelik siyasi araçsallaştırma temayülleri

de böylece anlaşılabilir. Her ne kadar ilişkilerin değişmez bir şekilde gergin olduğu anlatısı tarihdışı olsa da ilişkilerin bu durumu belirli siyasi aktörler tarafından araçsallaştırılmış ve siyasi kazanımların oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu aşamada özellikle, ABD'nin Soğuk Savaş döneminin ilk aşamalarında bölge güvenliğini Suudi ve İran desteği ile inşa etme politikası Çifte Sütun (*Twin Pillar*), Çifte Çevreleme (*Dual Containment*) politikasına geçilmesi de bu bölgesel gerginliğin araçsallaştırılabileceğini göstermekteydi.

“

Bölgedeki uluslararası aktörlerin varlığının silikleşmeye ve ABD'nin bölgeden çekilen bir görüntüsünün olduğu, Rusya'nın Suriye ve Ukrayna gibi cephe hatlarında meşgul olduğu bir dönemde, bir diğer küresel güç olan Çin'in Suudi Arabistan ve İran arasında bir normalleşme anlaşması kotarması da makul bir gelişme olarak okunabilir.

”

İRAN-SUUDİ İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞEN ANLATI

İki devlet arasındaki normalleşme süreçlerinin içeriğine ve nedenlerine bakıldığında ise bu gelişmenin bir üstanlatinın parçası olmadığı iddiasının yanında, birçok başka neden de bulunmaktadır. Nedenlerden ilki bölgedeki güç dengesinin değişmekte olduğu ve her iki devletin de buna yönelik yeni hamleler yapmakta olduğudur. Özellikle 2000'li yılların ilk çeyreğinin son-

larına yaklaşılan dönemde bölge güvenlik şemsiyesinin koruyucusu konumunda olan ABD'nin oğul George W. Bush dönemindeki eleştirilerin ardından Barack Obama, Donald Trump ve Joe Biden dönemlerinde Ortadoğu'yu birincil dış politika önceliği olarak görmediği ifade edilebilir. Neredeyse 2008'li yıllardan bu yana devam eden Ortadoğu'yu öncelikle stratejisi, ABD'nin bölgede kendi askerlerini enstrümentalize etme eğilimini azaltmış, bölgedeki müttefiklerinin ABD'ye olan güvenini azaltmış ve dolayısıyla da değişen güç dengelerine yeni pozisyonlar almayı gerekli hâle getirmiştir. Dolayısıyla bölgedeki uluslararası aktörlerin varlığının silikleşmeye ve ABD'nin bölgeden çekilen bir görüntüsünün olduğu, Rusya'nın Suriye ve Ukrayna gibi cephe hatlarında meşgul olduğu bir dönemde, bir diğer küresel güç olan Çin'in Suudi Arabistan ve İran arasında bir normalleşme anlaşması kotarması da makul bir gelişme olarak okunabilir.

Bu çerçevede iki devletin normalleşmesi aynı zamanda her ikisinin de diplomatik angajmanını artırma isteği ile ilgilidir. Hâlihazırda gerek Rusya-Ukrayna savaşı öncesi ve gerekse sonrası İran'ın ekonomik yaptırımlar altındaki durumu, nükleer anlaşma konusundaki çıkmazlar ve ABD-İran gerginliği gibi konuların Rusya-Ukrayna savaşı ile ikinci planda kalması, İran'ın bölgedeki diplomatik aktivizmini artırmasını gerektirmişti. Aynı şekilde Suudi Arabistan da ABD ile yaşanan ikili siyasi ve ekonomik sorunlara OPEC çerçevesinde petrol arzında kesintiye gidilmesi krizi de eklendiğinde gerek bölgesel ge-

rekse de uluslararası anlamda diplomatik aktivizmini artırmak durumunda kalmıştı. Bu sayede her iki ülke de gerek artan diplomatik aktivizmlerinin parçası olarak gerekse bölgedeki normalleşme ikliminin dışarısında kalmanın içerisinde olmaya oranda daha maliyetli olacağını hesaba katarak, ilişkilerinde normalleşme kararı aldılar.

Aynı zamanda iki devletin normalleşmesi ile ilgili bir diğer husus da bölge jeopolitiğinin değişen doğasıdır. Normalleşme görüşmelerinin yapıldığı ve normalleşme anlaşmasının sonradan imzalandığı noktanın Pekin olması, aynı zamanda Pekin'in Washington ve Moskova'nın pahasına Ortadoğu'da ekonomik angajmanlarının yanında siyasi ve askerî angajmanlarını da artırdığını göstermektedir. Çin'in artan angajmanlarının yanında, bu angajmanların bölge ülkelerinin öncelikleri ile örtüşüyor olması ise daha önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sonuç olarak, Suudi Arabistan ve İran arasında meydana gelen normalleşme süreçlerinin tarihi bir arka plan dahilinde tekdüzeliğe karşı okunması, devletlerarası ilişkilerin doğasının da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede iki devletin ilişkilerini geliştirecek siyasi iradeyi göstermeleri jeopolitikten ideolojiye, liderlerin tutumundan bölge güç dengesinin durumuna bağlı olabilir. Buradaki önemli nokta ilgili ilişki biçiminin beklenmedik olayların etkisini (*contingency*) hesaba katarak, sadece yapısal şartlar tarafından değil, failliği (*agency*) içeren araçlar tarafından da belirlendiği unutulmamalıdır. ■